

Çeviri

TATAR EDEBİYATININ GELİŞİMİ¹

(Abdülcebbar Kandaly)

Cemal Velidi (1887-1932)

Çevirmen: İsmail YANMAZ
ismail.yanmaz@hbv.edu.tr

Edebiyat tarihimizde gerçek manada Tatar Şiiri'nin temsilcilerini aradığımızda ilk olarak Abdülcebbar Kandaly ile karşılaşırız. Kandaly'nın zamanında ve kendinden önceki dönemlerde onun üslubu gibi şiir yazarlar var mıydı, bilmiyorum. Ancak olması zor gözüküyor. Çünkü bu zamana dek onun üslubunu yansıtan şiirler matbuatta yayımlanmamıştır; yayımlanmış olsa bile bir şekilde kaybolmuş olmalıdır.

Kandaly'nın şiirleri konu bakımından oldukça zayıftır ve şekilseldir. O, şiirlerini sevgililerine yazar. Şair, Kandal ismindeki bir köyde molla olduktan sonra birkaç hanıma âşık olur ve şiirlerinde bu hanımlar hakkında epeyce bir malumat verir. Abdülcebbar Efendi'nin bu şiirleri bizde yazılsa ciltler teşkil edecek “Çıktım basu kapkasın, ceydım kindir basmasın” ve “Üzınday üzın bürene, çanaga salsañ sürele” tarzındaki saf halk türkülerinden acaba üstün müdür? Üstelik bu şiirler halk olmadan da yayılamaz. Adeta gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir şekilde anlaşılmayan veya anlaşılması talep edilmeyen ifadeler onun şiirlerinde yer almaz. Şair, hiçbir yerde hoş olan Tatar dilini bozmaz. Halkın tamamının anlayacağı bir şekilde açık ve yerel ifadeler kullanmaktan kaçınmaz. Yabancı kelimelere ve sanatlı söyleyişe pek az yer verir. Tatarca'yı ustalıklı kullanır. Onda iyi bir şiir kabiliyetinin olduğu sezilmektedir. Şiir konusunda çok yetenekli bir şairdir. Ona dair tüm bu hasletleri anlatmaya ne zamanımız ne de durumumuz yeterli değildir. Abdülcebbar Efendi'nin şiirlerinde üç sevgilinin isimleri ile karşılaşırız: Sahibcemal, Bedia ve Ferhi. Şairin bu hanımlarla hakikaten bir aşk münasebeti oldu mu? Yoksa bunlar şairin hayalinde yaşatmış olduğu suretler miydi? Bunu anlamamız zor. Ancak ilk ihtimal bize çok yakın gelmekte. Abdülcebbar Efendi'nin şiirlerinde şairanelik kuvvetli değildir. Fakat Tatarca yazılan ilk manalı ve fasih² şiirleri onda gördüğümüz için şaire ayrı bir önemle bakar ve ona hürmet ederiz.

¹ Bu yazı (Tatar Edebiyatınının Barışı) 1912 yılında Arap harfli olarak Orenburg'ta yayımlanmıştır (6 sayfa). Aktarmada esas aldığımız metin, hem “Cemal Velidi: Edebi ve Tarihi Belgeler Koleksiyonu (Жамал Вәлиди: әдәби һәм тарихи-документаль жьентык / төзүчеләре Д. Абдуллина, Ж. Миңнуллин; фәнни мөхәррире М. Госманов. – Казан: ЖЫЕН, 2010. – 624 б. Б. 165–173.)” adlı eserde hem de “Abdülcebbar Kandaly: Zaman Penceresinden Bir Bakış (Габдельжаббар Кандалый: через призму современности / Ф. Ф. Хасанова, Л. Ш. Давлетшина; под ред. Р.Ф. Харрасовой. – Казань: ИЯЛИ, 2015. – 240 с. С. 168-175)” adlı eserde Kiril harfli olarak yayımlanmış metindir.

² Güzel, ahenkli, açık ve anlaşılır şekilde düzgün ve yanlışsız söylenen (söz), fesahatle söylenen (söz).

Abdülcebbar Efendi'nin sevgilisi Sahibcemal'e hitaben yazmış olduğu şiirleri şöyle başlar:

*Seña, canım, düğa itdım, düğa ile selam eytdım,
Selamneriñ süñi, canıy, yazıp güzri kelâm itdım.
Sahibcamal, çiberim le, iy maturım, süyerim le,
İy bilmedim niderim le, sağışını medar ittım.
Güzelsiñ altın almaday, cemalıñ küñülüm aldady.
Tüzer helim de kalmady, alay da küp çıdar ittım.*

Ardından şair, sevgilisinin kendisine gönül vermeyip kötü huylu bir köylüye gitmesiyle ziyana uğradığını biraz korkutarak biraz da yalvararak ona hatırlatır. Şair, köylünün hem yaşantısını hem de eşine karşı tavrını şöyle tasvir eder:

*İman süziñ diye bilmes, dini sartın küye bilmes;
Bikeç diyip süye bilmes — barırsıñ andıy fasikka.
Bu hel ile — gümür buylay kuluñdin işleri kuymay,
Yürirsıñ tamagiñ tuymay, ki begzi çakta açlıkka.
Büringular şulay dimiş: balıkçıñ küti yuyış,
Tamagi aç bulır imiş, tütüş yürse de balıkka.
Suka bilen saban sürüp, tuzan-tufrak üze yürüp,
Karaluben kilip kırıp, ki üşşap kara kalmıkka.
İzip, atına bulgatıp, arıdım diyip, tiz ük yatıp.
Üyisa, bulmas uygatıp, başın bir kuysa yastıkka.
“Sukaladım, arıdım”, dir, “uvaldım”, dir, “arıdım”, dir,
“Katı yirge tarıdım”, dir, — “sarutlık” ya “tamırlıkka”.
İriñ süymekke tıleseñ, “Kil uynayık”, diy süyleseñ,
Übip, küçip ta küyleseñ, bir ay tulganda tansıkka,
“Yürime!” didi irıldap, tiz ük eylene pırıldap,
Yatıp ta yükliy gırıldap, ki hiç yal itkeni yukka.
Yene süymes bir ayında çıtıp çirkin çırayın da,
Kaçıp piçen sarayında yatırğa kite avlakka.*

Eğer Abdülcebbar Efendi bu şiirlerini sevgilisi Sahibcemal Hanım'a hitaben yazmasaydı, onu hakikaten kadın haklarını himaye eden ve kadınların hürriyetini dileyen bir zat olarak görürdük. Şairin bu şiirlerini Abdullah Tukay'ın:

Kiç bulgaçdin üzi tağı içip kayta,

Avızı-bürünü sasıp, üst-başın tınçıp kayta.

Yatkızmakçı bulsañ, kuliñnan ıçkına,

Temsiz süzler süyliyi, süğine, kıçkıra

ifadeleriyle bir arada değerlendirirdik. Fakat bugünkü şairlerimizden (özellikle hümanist ve feminist olanlardan) hiç kimse Kandaly hazretten hesap soramaz. Kandaly, hangi gaye ile yapmış olursa olsun Tatar köylüsünün hanımına karşı tavrını dürüst bir şekilde tasvir etmiştir. Bundan daha fazlası iddia edilemez. Çoğu şairin ağzı aşk türküleri ile açılmıştır. İnce beller, ahu gözler, ay yüzler, çekik kaşlar ve tatlı dudaklar şairlerin en öncelikli ilham kaynaklarıdır. Ardından şair, basâret³ dairesini genişletir. Bir taraftan şiirini “*cankay canaş, kalem kaş*” gibi boş ve yaldızlı sözlerle doldurduğundan artık şaire bu doğrultuda ilerleyebilecek bir malzemesi de kalmaz. Öte taraftan da mevkiini en yukarda görmeye başlar. Özünü terbiye edip kendine hürmet eden şair halka karşı kendini borçlu hisseder ve bu borçları “*kaysı tirkem, tirlese cankam yañagından çıga; selsebil şul indî firdevs bagınnan çıga*” diyerek ödeyebilmenin peşine düşer. Onu, büyük fikir sahiplerinin zihinlerini meşgul eden zamane meseleleri sıkır. Yine onu, sevgilisinin yanağına konan sinek rahatsız etmez. Üstelik Hüda’ya bu sineği anlatmaz. Onu sadece halkının bugün yaşamış olduğu toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, eksiklikler ve her türlü ahlaki, medeni, itikadi, felsefi sorunlar rahatsız eder. Hüda’dan bu sorunların çözümünü diler.

Fakat çoğu kez şairin ilk başta ortaya koymuş olduğu kuvvetli şiir anlayışı ile gonca misali açılan muhabbeti ölünceye kadar onu bırakıp gitmemiştir. Bazı şairler bütün dünya ve mâfilhâdan⁴ vazgeçip şiirlerini Allah aşkı ile yanarak yazarlar. Lakin yine de sevgililerini unutmazlar. Bizim Abdullah Tukay da şairliğe “*cankay, canaş*” sözleri ile başladı. Elbette hemen olmasa da zaman içerisinde kendisi bu ifaları kullanmaktan kaçınmaya başladı. Kendisi boşboğaz meddahlara:

Üşbular yazgan şigırniñ bik kızık şigriyeti

Ha, imiş, yıldız teti, sultan teti, kızlar teti, —

diyerek gülmüş; divanında bu kısmın hem altında hem de üstünde güzellikler hakkında yazmıştır. Fark şudur ki, Tukay’ın yazmış olduğu bu güzellik anlayışı yıldıza ve sultana değildir. Eğer bir kişi çıkıp Tukay gibi bir şair hakkında:

Üşbular yazgan şigırniñ bik kızık şigriyeti

Ha, imiş, kullar teti, bitler teti, küzler teti, —

deseydi, acaba bizim büyük şairimiz ona ne cevap verirdi?

Abdülcebbar Efendi’nin yine birkaç güzel şiirini burada yazmamak olmaz.

Parav ilinde tüş kürdim ki — bir küş tütüm, uk attım.

Parav ilinde bir matur için uykumnu yugaltım.

³ Göz açıklığı.

⁴ Dünyanın içinde olan her şey.

*Niçe kimse niçelerde aşyılar da, içeler de,
Ki ben şul kün kiçelerde aş ütmiçe yılap yattım.
Şiže buldım barır kibi, seña yulda tarır kibi,
Şüyip-küçip arır kibi — hıyâl deryâsına battım.*

*Biri Sük ta, biri Sak ta — ikisi de iki yakta,
Muñayıp yıglagan çakta, yılamıy hiç tüzip bulmay.
Biri Sak diyüben sızıp, muñayıp yibere suzıp,
İkinçisi dehi kızıp, muñayıp Sük deyü yıglay,
İşitip aña bu süzi, Hıdayım saklasın üzi.
Bular tik itmesin bizi, yuk ise hal naçar bugay.*

Abdülcebbar Efendi, şiirlerinde atasözlerine ve halkın hafızasında yaşayan ifadelere yer vererek nazmına ayrı bir güzellik katmıştır. Üstelik o böyle yaparak halkın içinden çıkmış gerçek bir Tatar şahsiyeti olduğunu bize göstermiştir.

*Saba cili iser bulsañ, Parav atlyg nefis cayga,
Selamımnı yitkirgeysiñ Şahibcamal abıstayga!
In nulta ya riğ as-saba yavman ili erzi-l haram
Balâga selami ravdatan fiha en-nebi el-muhterem⁵.*

Abdülcebbar Efendi, şiiri ile fesahat⁶ ve belagati⁷ birbirine yakınlaştırmış olmuyor mu? Bunların hangisi gereksizdir? Arap ve Türk edebiyatları ile meşgul olan zatların dikkatini celbederim.

*Gülüm bul, gül yıgaçım bul, ya bulbul-sandugaçım bul,
Bu derdimge gıylacım bul, Şahibcamal abıstay la.
Eger mujikka barsañ:
Alır sırt kayışıñ tiliş, ki min hem işitip bilip,
Yiberirmen yazıp külip: “Mine Şahib! Kiyev sayla!”*

İsim kite bu kalemge bu yıl baskanda kademge

⁵ İn nilte yâ riha's-sabâ yevmen ilâ arzı'l-harem
Bellig selâmî ravzeten fihe'n-nebiyyi'l-muhterem.
“Ey saba bir gün o kutsi topraklara uğrarsan eğer
O Yüce Nebi'nin ravzasına selamımı veriver.”

⁶ Kurallı, etkileyici, heyecan verici, inandırıcı, sanatlı söz söyleme.

⁷ Sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun düşecek şekilde söylenmesi; fasih ve hâle uygun söz söyleme.

Yazıp her beni ademge çıgardı sîrîmi faşka.

Ben Abdülcebbar Efendi'nin bu beyitlerini çocukluk çağımdan beri bilirim. Sekiz-dokuz yaşlarımdayken köy medresesinde okuduğum dönemde küçük bir kitapta bu beyitleri okumuştum. Bunlardan birkaç dize bütünüyle aklımda kalmış. Ancak okuduğum o küçük kitap hangi kitaptı, adı neydi bilmiyorum. Hâlihazırda mevcut olan şiirlerini ise Kayyûm Nâsîrî'nin "Fevâkihü'l-cülesâ" adlı eserinden aldım. Her neyse Abdülcebbar Efendi'nin beyitleri aslı bozulmadan bütün Tatar halkı arasında yayılmışa benziyor. Şair bundan tam altmış yıl önce vefat etmişti. Acaba bu beyitler şair hayattayken mi basılıp her tarafa dağıldı? Yoksa basılmayıp istinsah edilerek mi dağıldı? Peki şairin yaşadığı aşk hakkındaki haberler de yeteri kadar dört bir tarafa yayıldı mı? Bunu elbette yaşı ilerlemiş olan ediplerimiz daha iyi bilirler. Bizde matbuatın olmadığı ve halkın birbiriyle daha az iletişimde bulunduğu önceki dönemlerde bile önemsiz addedilen hadiseler birkaç vilayeti aşır dağılır; adeta bütün Tatarlar arasında destanlaşıp dilden dile dolaşır. Aslında bu hadiselerin şöhret bulmasının sebebi hadisenin kendinden kaynaklı değildi; onlar hakkında yazılan beyitlerdi. Mesela Bügölme şehrinde Habibcemal adlı bir kızın yengesini soyduktan sonra Sibiryâ'ya gitmesi hakkında veya Çistay kazası Ademsuyu köyü mescidinin yıldırım düşmesi sonucunda yanması hakkında olan beyitler bizim Tetiş kazasındaki köy medreselerinde öğrenim gören şakirtler tarafından yazılırdı. Üstelik bu şakirtler türküleri de çok iyi bilirdiler. Önceden bizim köy medreselerinde beyit yazmak âdeti. Medrese içinde, köyde veya komşu köyde önemli bir hadise olsa, örneğin biri suda boğulsa, yanarak ölse, askerlikte veya herhangi bir sebepten dolayı gurbete gidip orada ölse, haksızlığa uğrayıp Sibiryâ'ya sürgüne gitse, hapishaneye girse bunlar hakkında mutlaka köy şakirtleri tarafından beyit yazılırdı. Aynı şekilde hırsızlık, cinayet, bir adamın başka bir hanımla yakalanması gibi olaylarda da beyitler yazılırdı. Bu beyitlerin çoğunun kaynağı bir olup bu "Habibcemal Beyiti" veya şu "Türk Savaş Beyiti" gibi ad verilerek değiştirilirdiler. Şakirtler arasında yetenekli olanlar, bu beyitleri yeniden yorumlayıp yazarlardı. Mesela "Habibcemal Beyiti";

Tarih miñ de sikiz yüz de ....içi yıl içinde

Hebibcamal Sibir kitti unyidinci yeşinde, —

şeklinde başlar.

Bizim köyde suda boğularak hayatını kaybeden Kezü için yazılmış "Kezü Beyiti" de şöyle başlar:

Tarih miñ de sikiz yüz de ....içi yıl içinde

Kezü miskin suga tüşti kırık birinci yeşinde, —

"Habibcemal Beyiti"ndeki:

Bizniñ indır artına bızdan beki uyiñiz,

Bu dünyaga bala kilse Hebibcamal kuyiñiz

mısraları "Kezü Beyiti"nde:

Bizniñ indır artına bızdan beki uyiñiz,

Bu dünyaga bala kilse Kezü atlı kuyiñiz

şeklinde ifade edilmiştir.

Bu beyitlerin çoğu değiştirilmeye müsait olup yukarda da görüldüğü gibi herkes hakkında yazılabilir.

Sonra Abdülcebbar Efendi kendisinin seçe seçe ta bir kele rastlamasına hayıflanarak şöyle der:

Üzümge tapmadım tiñni — tik ıstep kaşkalı, miñli,
Yulıktım añlı da miñli, cüler yarga, iy cankay la.

Utırıp saba cilıne uçarım Parav ilıne
Kuyıp kulımnı bilıne, kısıp Sahıbcamalımnı.
Bilñ niçke kısıym disem, buyñ zıfa küçıym diseñ,
Seña taba uçıym disem, kirek bad-ı Süleymani.

Şairin Sahıbcemal'e yazmış olduğu şiirler bu kısımda sona erer. Ardından şair, Bedia adındaki bir kıza yazar:

Eger çındi minı mehrüm itersññ,
Küreyik nındeı yığıtke kıtersññ.
Mehebbet bulmasın bargan yirinde,
Safalar sürme hiç bargan irinde.
Bulut tik kaygılar başına yagsın,
Teessıfdin küzlerındin yeşler aksın.
İtin sürgendey sürse idı katındin,
Cefa kürsetse idı kündeş hatındin.
Ya süyemñ dip, aldap bır mut alsın,
Utırır yirıñni bargaç ut alsın.

Sonra Ferhi adında bir kıza yazar:

İltimasım uşbu saba yilıne,
Bır hatım bar iltse Bırnay ilıne.

Ferhi'ye nasıl aşık olduğunu şu şekilde ifade eder:

Terezeden karaganda bır küni
Kün tüşip kürdim yüziniñ kürkini.
Küz kaşın güyâ iki tak iken.
Suretiñ kürgen kişı vehiye kiter
Gaşyşk ulıp aldıña secde iter.

*Kün de sağış, tün de sağışñ tütüp
Bi namazım, bi niyâzım ut yütüp.*

*Sürıysenle Feħri, ütken kiçemi,
Yüklıymınmı ya sağışlap kiçemi?*

Bizde bir “Çay Beyiti” ve “Onmayan Gelin” hakkında yazılmış bir beyit daha vardır. Bunlar Kayyûm Nâsırî'nin “Fevâkihü'l-cülesâ”sında bulunsa bile müelliflerinin adları zikredilmemiştir. Bu beyitlerin üslubu yukarıda bahsedilmiş olan şiiirlerin üslubuna çok benzediğinden, bunların Abdülcebbar Kandalıy'ın beyitleri olduğunu ümit ediyorum. “Gelin Beyti”ni bu yazıda paylaşmayı uygun gördük:

*Uñmagan bulsa kilñ, pişire bilmiydiñ bilñ;
Tartıp üzerge tülñ — süzge şeptir tidiye.
Yatadır misliñ büri, türıp yasamıy şürı;
Açulanmıydir iri yatkan üçin tidiye.
İRte miçke yakmıydir, miniñ mürca açmıydir;
Kaynatadin kaçmıydir, — üyatsızdır tidiye.
İRte sıyır savmıydir, saçın tarap ürmiydiñ;
Bir kilep cıp cırlıydir biş-altı kün tidiye.
Yatadır misliñ tuar, türsa pişire çumar;
Berse, külagıñ tünar, — katı bula tidiye.
Bular iki kilindeş, tura miken, bar, indeş,
Yata misliñ karindeş, — kuzgalmasmı tidiye.
Yalkav kilñ şuşıdır: işten tizrek buşıydir,
Misliñ tive küşıydiñ aşaganda tidiye.
Yitmese iş saylıydir, küymaknı küp maylıydir;
Bir üyıkñı beylidir un-unbiş kün tidiye.
Rehet bulsın alarga kaymak üstin yalarga, —
Hezır tura tanarga: “Kapkanım yuk!”, — tidiye.
Kırğa çıksa, yuk urak; kuya bilmiydiñ zurat;
Yatadır misliñ suret, ah-ah itip tidiye.
Munça yaksa — bar utın, çıgarmıydir hiç tütin;
Küterip yata bütün kiçe-kündiz tidiye.
Beyit buldı tamamı, yaş kilinñniñ yamanı —
Misliñ atnıñ çamanı işlegende tidiye.*